

הסוגיא העשרים – 'צנומה' (לט ע"א-ע"ב)

- א. שלוש דעות אמוראיות באשר לעיתוי ברכת "המוציא"
- ב. פסקי הלכה
1. אמר רב חייא בר אשי > בכתבי היד נוסף: "אמר רב", וכן צריך להיות < : פת צנומה בקערה מברכין עליה המוציא.
 2. ופליגא דרבי חייא, דאמר רבי חייא: צריך שתכלה ברכה עם הפת.
 3. מתקיף לה רבא: מאי שנא צנומה דלא – משום דכי כליא ברכה אפרוסה קא כליא; על הפת נמי, כי קא גמרה – אפרוסה גמרה!
 4. אלא אמר רבא: מברך ואחר כך בוצע > גירסת רוב העדים: "צריך שתכלה ברכה על הפת" <.
 5. נהרדעי עבדי כרבי חייא, ורבנן עבדי כרבא.
 6. אמר רבינא: אמרה לי אם, אבוך עביד כרבי חייא, דאמר רבי חייא: צריך שתכלה ברכה עם הפת. ורבנן עבדי כרבא.
 7. והלכתא כרבא, דאמר: מברך ואחר כך בוצע.

מסורת התלמוד

[1] פת צנומה בקערה מברכין עליה המוציא. השוו לעיל, לז ע"ב (סוגיא יד, "חביצא", פיסקא 9); להלן, לט ע"א (סוגיא כא, "בוצע", פיסקא 1, "אמר רב הונא: מברך על הפתיתין..."). [2] דאמר רבי חייא צריך שתכלה ברכה עם הפת. ירושלמי ברכות ו א, י ע"א ("תני רבי חייא: אין מברכין על הפת אלא בשעה שהוא פורס"). [3-4] משום דכי כליא ברכה אפרוסה קא כליא... צריך שתכלה ברכה על הפת. השוו לעיל, לז ע"ב (סוגיא יד, "חביצא", פיסקא 10); תוספתא ברכות ד טו; ירושלמי ברכות ו א, י ע"ב; להלן, לט ע"ב (סוגיא כא, "בוצע", פיסקא 1, "ורבי יוחנן אמר: שלמה מצוה מן המובחר"). [6] אמר רבינא: אמרה לי אם, אבוך... מנחות סח ע"ב; השוו נדרים ס ע"ב; צ ע"א ("אמר רבינא אמר לי מרימר הכי אמר אבוך...").

רש"י

פת צנומה יבשה, שנתנה בקערה לשרות, וכן צנומות דקות (בראשית מא). צריך שתכלה ברכת המוציא עם פריסת הפרוסה מן הפת, והאי פרוס ועומד הוא. אפרוסה (כליא) כיון דאמרת עם פריסת הפרוסה תכלה מאי חשיבותא ומאי אהניתא. אלא אמר רבא: מברך ואחר כך בוצע וגומר כל הברכה, ואחר כך מפריש הפרוסה, דכליא ברכה אפת שלם.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

בראש סוגיא זו מוצגות שלוש דעות בקשר לברכת "המוציא": רב חייא בר אשי אומר בשם רב שמברכים "המוציא" על פת צנומה בקערה [1], פת מיובשת המוגשת בתוך התבשיל או המרק.¹ בהמשך הסוגיא מונגדת דעה זו לדעה אחרת שלפיה ברכת "המוציא", כפתיחה חגיגית לסעודה, נאמרת רק על כיכר שלמה. לפי רב, הברכה על הפת היא "המוציא" ללא קשר למצב הנוכחי של הפת, ולא זו בלבד, אלא שאף הפת הפרוסה והצנומה נחשבת עיקר בתוך התבשיל שבו היא מוגשת, ומברכים על התבשיל כולו "המוציא", אף אם אינו דומה כלל לכיכר לחם.² רבי חייא סבור, לעומת זאת, שאין מברכים "המוציא" על פת אלא בשעת פריסתה, כדי שכיכר הלחם השלמה והברכה "יכלו" בו בזמן – מברכים תוך כדי פריסה ומסיימים את הברכה עם סיום פעולת הבציעה [2]. על דברי רבי חייא מעיר רבא שאם הקפיד רבי חייא לברך "המוציא" רק על כיכר שלמה היה עליו להקפיד לסיים את הברכה לפני תחילת הפריסה דווקא, שהרי אם בשעת סיום הברכה הלחם כבר פרוס מה בין זה לבין ברכה על פת צנומה בקערה [3]? לכן קובע רבא שצריך לברך על כיכר שלמה לפני בציעתה [4]. אמוראי בבל נחלקו אם ההלכה כרבי חייא או כרבא [5-6], ובסוף הסוגיא מובאת הכרעה סופית כרבא [7].

עמדת רבי חייא מובאת גם בירושלמי ברכות ו א, י ע"א, בלשון זה: "תני רבי חייא: אין מברכין על הפת אלא בשעה שהוא פרוס". מן הדברים הללו משתמע אמנם שאין לברך על לחם פרוס, וכפי שהבינו בבבלי שרבי חייא חולק על העמדה שלפיה מברכים "המוציא" על פת צנומה בקערה, אך לא כן הובנו דבריו בירושלמי, כפי שעולה מהמשך הסוגיא שם:

תני רבי חייא: אין מברכין על הפת אלא בשעה שהוא פרוס.

אמר רבי חייא בר ווא: הדא אמרה אהן דנסב עיגולא ומברך עילוי והכא לא אתי בידיה צריך מברכה עילוי זמן תניינות. אמר רבי תנחום בר יודן: צריך לומר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד שלא להזכיר שם שמים לבטלה.

עד כמה יפרוס? רבי חננא ורבי מנא: חד אמר עד כזית. וחרנה אמר עד פחות מכזית.

מאן דמר כזית, כיי דתנינן תמן: וכולן פתיתין כזית.

מאן דמר עד פחות מכזית, תני רבי ישמעאל: אפילו מחזירה לסולתה.

תני: כל שאומר אחריו שלשה ברכות אמר לפניו המוציא לחם מן הארץ, וכל שאין אחריו שלש ברכות אין אומר לפניו המוציא לחם מן הארץ.

התיבון: הרי פחות מכזית, הרי אין אומ' לאחריו ג' ברכו', מעתה לא יאמרו לפניו המוציא לחם מן הארץ!

רבי יעקב בר אחא אמר: לשאר המינין נצרכה.

אף על פי שבברייתא של רבי חייא שנו במפורש "אין מברכין על הפת אלא בשעה שהוא פרוס", בהמשך הדברים בירושלמי מובן מאליו שמברכים "המוציא לחם מן הארץ" לפני אכילת פחות מכזית של פת ("התיבון: הרי פחות מכזית... מעתה לא יאמרו לפניו המוציא לחם מן הארץ", בתמיהה!), ולא נחלקו אלא כיצד יפרוס את הפת לכתחילה, "רבי חננא ורבי מנא: חד אמר עד כזית וחרנה אמר עד פחות מכזית". ומשמע שאף דברי רבי חייא, "אין מברכין על הפת אלא בשעה שהוא פרוס" הם לכתחילה, ובאו להוציא מאפשרות שיברך לפני שהכיכר הגיעה לידו, כפי שמסביר רבי חייא בר אבא. אך אם אין לו אלא לחם פרוס, נראה שלכל הדעות בירושלמי יש לברך על הלחם הפרוס "המוציא".

1 כפירוש רבנו חננאל על אתר, ד"ה א"ר חייא, ופירוש רש"י על אתר, ד"ה פת צנומה. לפירושים נוספים ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [1].

2 ונראה שרב נקט בדוגמה של פת הצנומה בקערה לרבותא, לאמור: לא זו בלבד שמברכים על לחם פרוס "המוציא", אלא שמברכים עליו "המוציא" אף אם הוא שרוי בתוך התבשיל.

אך עורכי הסוגיא בבבלי הבינו שרבי חייא חולק על ההלכה של רב "פת צנומה בקערה מברכין עליה המוציא לחם מן הארץ". לרבי חייא ברכת "המוציא" קשורה קשר הדוק לבציעת הפת, ואם אין בוצעים את הפת באופן חגיגי כדי לקבוע עליה סעודה אלא אוכלים פרוסות פת שנבצעו מכבר, כגון פת הצנומה בקערה, אזי אין מברכים על פרוסות אלו "המוציא" כלל. ונראה שדברי הבבלי קרובים יותר לפשוטם של דברי רבי חייא אף בלשונם שבירושלמי, "אין מברכים על הפת אלא בשעה שהוא פורס", לא לפני כן ולא לאחר מכן.

ואף על פי שהבבלי הבין אל נכון שלרבי חייא אין מברכים "המוציא" על לחם פרוס או "פת צנומה בקערה", נראה שבעניין אחר לא דייק הבבלי לחלוטין בהבנת דברי רבי חייא. לפי הבבלי "בשעה שהוא פורס" היינו דווקא תוך כדי פריסת הלחם, "צריך שתכלה הברכה עם הפת" [2], ועל כך מוסבת האתקפתא של רבא [3]. אך נראה שהביטוי "בשעה שהוא פורס" בברייתא של רבי חייא כפי שהיא מובאת בירושלמי אין פירושו דווקא תוך כדי פריסת הלחם. כשדרש רבי חייא לברך "המוציא" "בשעה שהוא פורס" הוא בא למעט ברכה עוד בטרם לקח את הכיכר לידים, כפי שמעיר רבי חייא בר אבא בירושלמי. אולם כל עוד המברך מחזיק בידו את הכיכר ועומד לפרוס אותה, עדיין נחשב הדבר "בשעה שהוא פורס". נמצא, אפוא, שאין מחלוקת בין דברי רבי חייא כפי שהובאו בירושלמי לבין עמדת רבא בבבלי. ניסוח דברי רבי חייא בבבלי, "צריך שתכלה ברכה עם הפת", הנו אפוא פירוש מילולי מדי לביטוי המקורי "בשעה שהוא פורס" שבירושלמי, והדברים סובלים גם פירוש אליבא דעמדת רבא: "מברך ואחר כך בוצע".

דברי רבא, "מברך ואחר כך בוצע", נשתמרו בלשון זה בדפוס ובכתבי היד פירנצה ומינכן, אך בכתב יד אוקספורד וקטע אוקספורד הגירסא היא "אלא אמר רבא: צריך שתכלה ברכה על הפת" (בניגוד ל"עם הפת" שבדברי רבי חייא), וכן גורס רבנו חננאל, ומכ"י פריז עולה בבירור שזו הגירסא המקורית. כ"י פריז גורס: "אלא אמר רבא צריך שתכלה ברכה על הפת כיצד מברך ואחר כך בוצע", ומכאן ש"מברך ואחר כך בוצע" הוא פירוש ותוספת לניסוח המקורי של דברי רבא "צריך שתכלה ברכה על הפת".³ לגירסא "צריך שתכלה ברכה על הפת" נראה שרבא אינו חולק על רבי חייא אלא מגיח בדבריו, או מציע פירוש אלטרנטיבי לדבריו כפי שהם הובאו בירושלמי, "אין מברכין על הפת אלא בשעה שהוא פורס". תחילה נמסר בבבלי שרבי חייא התכוון לומר "צריך שתכלה ברכה עם הפת", אך לפי רבא הוא התכוון לומר "צריך שתכלה ברכה על הפת", דהיינו בעודנה שלמה [4], שהרי לא ייתכן שרבי חייא, שהקפיד שלא לברך על לחם פרוס, יפרוס את הפת בשעת הברכה ויסיים את ברכתו על פת שאינה שלמה [3].

דברי רבא אלו תואמים את גישתו של רבא לברכת "המוציא" כפי שהיא באה לידי ביטוי בסוגיא יד, "חביצא", לעיל לז ע"ב:

אמר רב יוסף: **האי חביצא** דאית ביה פרורין כזית – בתחלה מברך עליו המוציא לחם מן הארץ ולבסוף מברך עליו שלש ברכות; דלית ביה פרורין כזית – בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות, ולבסוף ברכה אחת מעין שלש.

אמר רב יוסף: מנא אמינא לה – דתניא: היה עומד ומקריב מנחות בירושלים, אומר: ברוך שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה; נטלן לאכלן – מברך המוציא לחם מן הארץ, ותני עלה: וכולן פותתן כזית...

מאי הוה עלה?

אמר רב ששת: אף על גב דלית ביה פרורין כזית – מברך עליו המוציא לחם מן הארץ.

אמר רבא: והוא דאיכא עליה תוריתא דנהמא.

לפי רב יוסף מברכים על החביצא, פירושי לחם, רק אם יש ביניהם פירושים שיש בהם כזית. מדברי רב יוסף משתמע שהברכה מוסבת על הפירושים הללו, הדומים לפרוסות לחם, וכשיטת רבי חייא בר אבא בשם רב בראש הסוגיא שלנו, שמברכים "המוציא" גם על פת הצנומה בקערה.

3 ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [4], לגורמים שהביאו לידי יצירת הגירסא המשנית "מברך ואחר כך בוצע".

רב ששת מרחיק לכת עוד יותר וקובע שברכת "המוציא" הנה הברכה על המאכל הקרוי "פת" ללא קשר לצורתו הנוכחית, אף כשהוא הוחזר לפירורים בצורת סולת.

רבי נוקט עמדה שלישית. הוא מסכים עם רב ששת שאין חשיבות לגודל הפירורים, אך לדעתו גם הפירורים צריכים להיות בצורת כיכר לחם: אם פירורי הלחם הקטנים נילושו שוב לעיסה כעין כיכר לחם וקיבלו שוב "תוריתא דנהמא", תואר לחם, אזי מברכים עליהם "המוציא לחם מן הארץ".⁴ הוזה אומר: אין מברכים "המוציא" אלא על פת הנראית ככיכר לחם. ניתן לברך על הכיכר לפני שפורסים אותה, וניתן לגבל עיסה של פירורים לבעין כיכר, שיש לה תואר לחם, ולברך עליה לפני שפורסים אותה שוב. אך ברכת "המוציא" אינה נאמרת אלא על כיכר שלמה שיש עליה "תוריתא דנהמא". כדבריו בסוגיא היא כך אומר רבא כאן, שצריך שתכלה ברכה על הפת, דהיינו על כיכר שלמה שיש עליה תוריתא דנהמא, ולכן מברך ואחר כך בוצע.⁵

נמצינו למדים ששלוש הדעות המובאות בסוגיא שלנו לא היו במקור אלא שתיים: רבי חייא סבר שמברכים "המוציא" רק על פת שלמה בשעה שהוא פורס, וכן סבר רבא, שאף הגיה בדברי רבי חייא כפי שנמסרו בבבל כדי להבהיר שלדעה זו מברכים לפני הבציעה, ולא תוך כדי בציעה. לעומתם סבר רב שמברכים גם על פת צנומה בקערה, שאין לה תואר לחם כלל, כשיטת רב יוסף ורב ששת בסוגיא יד לעיל. רב יוסף ורב ששת לא נחלקו אלא בשאלה אם מברכים על פירורי לחם פחותים מכזית, אבל על עצם העובדה שמברכים על פירורי לחם אף על פי שאינם "כיכר" הסכימו אמוראים אלו, ודבריהם הם ברוח הדברים שמסר רבי חייא בר אבא בשם רב, שמברכים אף על פרוסת לחם הצנומה בקערה.

הדעה המובאת בסוגיא שלנו בשם רבי חייא שמברכים על פת שלמה תוך כדי פריסתה, יסודה בקריאה מילולית מדי של דברי רבי חייא "בשעה שהוא פורס" כפי שהובאו בירושלמי, וחסר בה היגיון פנימי, כפי שמעיר רבא [3].⁶ מסתבר, אפוא, שרבא הבין אל נכון את דברי רבי חייא המקוריים, וכל מטרתו הייתה לחייב ברכה על כיכר שלמה בשעה שמחזיק בה ובטרם פרס אותה.

אם אין מברכים "המוציא" אלא על פת שלמה לדעת רבא – ולפי הפירוש שלנו, גם לדעת רבי חייא בירושלמי – אזי מהי הברכה שמברכים על לחם פרוס כשאין לחם שלם בנמצא? דומה שמדברי רבא בסוגיא יד, "חביצא", לעיל לז ע"ב, שהבאנו לעיל, עולה שמברכים על לחם פרוס "בורא מיני מזונות". אמנם דברי רבא בסוגיא היא במתכונתה הנוכחית מוסבים על דברי רב ששת דווקא, וניתן היה לפרש באופן תאורטי שרבא מסכים עם רב יוסף שעל פירורים הגדולים מכזית מברכים "המוציא", אלא שלדעתו מברכים "המוציא" גם על פירורים הקטנים מכזית אם יש בהם "תוריתא דנהמא", דהיינו אם חזר וגיבל אותם לכדי עיסה ועשה מהם כעין כיכר לחם. ברם, לאור דברי רבא כאן נראה ברור ש"תוריתא דנהמא" היינו צורת כיכר הלחם השלמה, והלכך נראה שהסתייגותו של רבא מדברי רב ששת מוסבת גם על דברי רב יוסף, לאמור: לדבריך, רב יוסף, הברכה על חביצא, פירורי לחם, תלויה בגודל הפירורים – על פירורים הגדולים מכזית מברכים "המוציא" ועל פת המפוררת לפירורים הקטנים מכזית מברכים "בורא מיני מזונות". אך לדעתי, אומר רבא, אין מברכים "המוציא" על פת שלמה בצורת כיכר, ואם מברכים על הפת לאחר פריסתה או פירורה לפירורים – ללא קשר לגודלם – מברכים על פרוסת ופירורים אלו "בורא מיני מזונות". כדי לברך על פירורים או פרוסת לחם "המוציא" יש ללוש אותם שוב לכדי עיסה, משום ש"צריך שתכלה הברכה על הפת", דהיינו על פת שלמה שיש לה תואר לחם, צורת כיכר.⁷

אמוראי בכל התלבטו אם הלכה כרבי חייא או כרבא [5-7], אך לא פסקו כרב. לפי זה היינו מצפים שבבבל וגם בימינו יברכו "בורא מיני מזונות" על לחם פרוס, ושהברכה "המוציא" תישמר

4 ראו לעיל, הדיון בסוגיא היא, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה", הערה 6, ומדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: שני פירושים ל'תוריתא דנהמא'".

5 לפסק ההלכה של בעלי התוספות שלפניו יש להתחיל בפריסת הלחם לפני הברכה, ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [4].

6 ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [3], על ההיגיון העומד מאחורי האתקפתא של רבא.

7 ראו לעיל, הדיון בסוגיא יד, "חביצא", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: שני פירושים ל'תוריתא דנהמא'".

רק לכיכר לחם הנפרסת באופן חגיגי בתחילת הארוחה לשם קביעת סעודה, והברכה תיאמר בעוד הכיכר שלמה, בהתאם לפסק ההלכה כרבא. כך עולה גם מן הסוגיא הבאה, העוסקת בשאלה אם הברכה על הפרוסה פוטרת את השלמה או להפך: לפי פשוטם של הדברים מדובר שם בשתי ברכות נפרדות, "בורא מיני מזונות" ו"המוציא", והשאלה היא אם ברכת "בורא מיני מזונות" על הפרוסה פוטרת את השלמה כשיזדקק לה באמצע הארוחה אם לאו. גם ההקפדה בסוגיא הבאה להניח פרוסה בתוך השלמה ולבצוע, ולא לברך על השלמה לחוד או על הפרוסה לחוד, יסודה בכך שאליבא דרבא ואליבא דסוגיא הבאה הברכה על הפרוסה היא "בורא מיני מזונות", ולשיטת רב הונא שם, שהפרוסה עיקר, ואף לשיטת רבי יוחנן שם בפרוסה של חיטים ושלמה של שעורים, שהפרוסה עיקר, היה עליו לברך "בורא מיני מזונות" על הפרוסה ו"המוציא" על השלמה, אלמלא כך את הפרוסה בתוך השלמה. לא כן פירשו הראשונים, אך כפי שנראה להלן פירושיהם מוקשים ביותר.

ברם, כמה גורמים הביאו לידי כך שבימינו מברכים גם על פרוסת לחם "המוציא":

1. כפי שראינו, בארץ ישראל הניחו שמברכים "המוציא" על הפת בכל מקרה, בין שלמה בין פרוסה, בין יותר מכזית בין פחות מכזית, וכל ההלכות של בציעת הפת אינן אלא לכתחילה, כשיש לפניו שלמה.

2. אף בבבל רווחה הלכה זו בין האמוראים: בסוגיא שלנו נמסר בשם רב שמברכים "המוציא" על פת הצנומה בקערה, ואף על פי שבסוף תקופת האמוראים בבבל לא פסקו כרב, כפי שעולה מסוף הסוגיא שלנו [5-7], פסקו רב יוסף ורב ששת שמברכים "המוציא" על החביצא, פירורי לחם, בסוגיא יד, "חביצא", לעיל לז ע"ב, וזאת בהתאם לפסיקת רב בסוגיא שלנו. לרב יוסף מברכים "המוציא" על פירורי לחם הגדולים מכזית, ולרב ששת אף על אלו הפחותים מכזית. נמצא שבמקביל לפסק ההלכה כרבא, ולא כרב, בסוגיא שלנו, פסקו אמוראי בבל אחרים כרב דווקא.

3. רבא בסוגיא ההיא אמנם ניסה להעמיד גם את רב יוסף ורב ששת לשיטתו, בקבעו שפסקי ההלכה שלהם אינם אלא בחביצא שיש עליה "תוריתא דנהמא", תואר לחם, ולעיל פירשנו שהכוונה היא שחוזר ומגבל מפירורי הלחם כעין כיכר, אך בעל הגמרא שם פירש את דבריו ואת דברי רב יוסף ורב ששת באופן שונה: על חביצא מברכים "המוציא" בכל מקרה, בתנאי שפירורי הלחם באו "מלחם גדול" שהייתה לו צורת הפת. נמצא שלמסקנת סוגיא יד לעיל הברכה על פירורי לחם הבאים מלחם גדול שהייתה עליו "תוריתא דנהמא" היא "המוציא", גם אם בצורתם הנוכחית מדובר בפירורים נפרדים. מסקנה זו של בעל הגמרא תואמת את ההלכה הארץ-ישראלית שגם על לחם פרוס מברכים "המוציא", וכפי שנראה, אף על פי שמפשוטה של הסוגיא הבאה עולה שאמוראי בבל סברו שאין מברכים "המוציא" על לחם פרוס, ניתן בדוחק לפרש אף את הסוגיא ההיא כאילו הברכה הן על פת שלמה הן על פתיתית פת הנה "המוציא", וכך פירשו הראשונים.

4. אף את הסוגיא שלנו ניתן לפרש גם מתוך הנחה שמברכים אף על לחם פרוס "המוציא". כפי שנראה להלן, יש שפירשו שהן לרב הן לרבי חייא מברכים "המוציא" על פרוסת לחם כשאינן שלמה בנמצא, ולא נחלקו אלא אם לכתחילה ניתן לפרוס פת יבשה שלא בסכין אלא על ידי השרייתה במים או במרק ולברך עליה "המוציא".⁸ ואף מבלי להידחק לפירוש זה פסק הרי"ף – לפי גירסא אחת – כרב חייא בר אשי בשם רב וכרבא כאחד:

אמר רב חייא בר אשי אמר רב פת הצנומה בקערה מברכין עליה המוציא ופליגא דרבי חייא דאמר הכל מודים שצריך שתכלה ברכה עם הפת מתקיף לה רבא מאי שנא צנומה דלא דכי כליא ברכה אפרוסה קא כליא אי הכי על הפת נמי כי כליא ברכה אפרוסה קא כליא אלא אמר רבא מברך ואחר כך בוצע (והלכתא כרבי חייא בר אשי) והלכתא (כר' חייא אליבא) דרבא:⁹

8 ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [1].

9 רי"ף, על אתר, דפי הרי"ף כז ע"ב.

בדפוס קושטא הנוסח הוא "והלכת' כר' חייא בר אשי והלכת' כר' חייא אליבא דרבא", ללא סוגריים. אך בכ"י ניו יורק מצאנו את הגירסא הקצרה, ללא המוקף בסוגריים בדפוס וילנה. ונראה פשוט שהגירסא הארוכה היא המקורית, והגירסא "והלכתא כרבא" נועדה להתאים את לשון הרי"ף ללשון הגמרא בהכרעתה הסופית [7]. הרי"ף פירש שאף על פי שנאמר בסוגיא שלנו "נהרדעי עבדי כרבי חייא, ורבנן עבדי כרבא" ו"הלכתא כרבא, שמברך ואחר כך בוצע", אין הכוונה שהלכה כרבא שמברכים "בורא מיני מזונות" על פרוסת פת, לאפוקי מדרב, אלא הלכה כרבא שמברכים על פת שלמה לפני פריסתה, לאפוקי מדרבי חייא כפי שדבריו מובאים בבבלי. כיוצא בזה פסק בעל הלכות גדולות, שכנראה לא גרס את ההכרעה הסופית בסוגיא שלנו כרבא [7], הן כרב הן כרבי חייא: "ופת הצנומה בקערה כד לא איכא ריפתא אחריתא שלימתא מברכין עליה המוציא, אבל כד איכא ריפתא שלימתא צריך שתכלה ברכה עם הפת".¹⁰

הווה אומר: אף אם הלכה כרב, שמברכים על פרוסת לחם או פת הצנומה בקערה, עדיין יש צורך להורות מתי מברכים על פת שלמה, אם כרבי חייא כפי שהובנו דבריו בבבלי, דהיינו תוך כדי בציעת הפת כדי שתכלה ברכה עם הפת, או אם כרבא, לפני בציעת הפת, כדי שתכלה ברכה על הפת השלמה. לכן ניתן לפרש שבוזה נחלקו "נהרדעי" ואביו של רבינא מצד אחד, ו"רבנן" מצד שני [5-7], וכן פירשו גאונים וראשונים. ברם אם אין לפנינו אלא פרוסה, צנומה בקערה או לא, ניתן עדיין לפסוק שאין מברכים עליה "בורא מיני מזונות" כדעת רבא, אלא "המוציא" כדעת רב.¹¹

היוצא לנו מדברינו הוא ששתי מחלוקות נפרדות באות לידי ביטוי בסוגיא זו:

1. רב ורבי חייא נחלקו בשאלה אם מברכים "המוציא" על לחם פרוס או רק על כיכר שלמה [1-2], ובעניין זה רבא מסכים עם רבי חייא שאין מברכים אלא על כיכר שלמה, כפי שעולה מן התיובתא שלו [3].

2. רבי חייא ורבא נחלקו בשאלת הזמן המדויק של ברכת "המוציא" כשמברכים אותה על כיכר שלמה, אם לפני תחילת בציעת הפת אם תוך כדי בציעת הפת [2-4].

בסוגיא כפי שהיא נראה שפסקי ההלכה בסוף הסוגיא מתייחסים לשתי השאלות, וההכרעה היא כרבא בשתייהן: הברכה על לחם פרוס היא "בורא מיני מזונות", ולכן כשמברכים "המוציא" על כיכר שלמה יש להקפיד לסיים את הברכה לפני הפריסה. אך ברבות הימים, כשגבר המנהג של רב, רב ששת ורב יוסף לברך "המוציא" אף על פת צנומה בקערה ופירורי לחם, וכשדברי רבא בעניין "תוריתא דנהמא" בסוגיא יד התפרשו מחדש כאילו כוונתו לומר שאין מברכים "המוציא" אלא אם כן הפירורים נלקחו מ"לחם גדול" שהייתה עליו "תוריתא דנהמא", אזי פירשו מחדש גם את ההכרעות בסוגיא שלנו והחליטו שאין הן מתייחסות לשאלה הראשונה כלל אלא לשאלה השנייה בלבד: פסקי ההלכה שבפיסקאות [5-7] עוסקים בשאלה כיצד מברכים על כיכר שלמה, אם תוך כדי בציעה אם לפני הבעיעה. ההכרעה הסופית היא כרבא, שמברכים על הפת בעודה שלמה, אך רבים מן הראשונים פירשו שבציעה בדברי רבא היינו "להפריש את הפרוסה מן הפת" סופית, ושאף אליבא דרבא ניתן לברך תוך כדי התחלת הפריסה של הלחם.¹² נמצא שלפי הפוסקים מברכים "המוציא" בין על פת שלמה בין על פרוסה, בניגוד לפשוטה של הסוגיא שלנו, ואף מברכים תוך כדי בציעת הפת, בתנאי שישאירו את הפרוסה מחוברת חלקית לכיכר בשעת סיום הברכה. ההלכה אמנם נפסקה כרבא, אך ההלכה של רבא, "מברך ואחר כך בוצע" או "צריך שתכלה ברכה על הפת", מוצאת מידי פשוטה: היא אינה באה למעט ברכת "המוציא" על

10 הלכות גדולות, הלכות ברכות הפירות (מהד' הילדסהיימר, כרך א, עמ' 103). ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקאות [5-7].
 11 א' וייס, הערות לסוגיות הש"ס הבבלי והירושלמי (לעיל, סוגיא א הערה 39), עמ' 77-78, סבור שלשיטת בה"ג ולשיטת הרי"ף אין מחלוקת כלל בין רב מצד אחד ובין רבי חייא ורבא מצד שני, ושהם לא גרסו "ופליגא דרבי חייא" בראש פיסקא [2]. אך בהעדר עדות נוסח כזאת נראה פשוט שהם הכריעו כרב, וסברו שמלבד מחלוקתם עם רב נחלקו רבי חייא ורבא בשאלת עיתוי הברכה כשבוצעים פת שלמה, וכפי שפירשנו, וההכרעות בסוף הסוגיא מוסבות רק על מחלוקת שנייה זו.
 12 ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [4].

הפרוסה, ואף לכתחילה אין היא באה למעט ברכה תוך כדי פריסת הפת, אלא אך ורק למעט סיום הברכה כשהפת פרוסה כבר לשתיים.

עיוני פירוש

[2-1] **אמר רב חייא בר אשי אמר רב: פת צנומה בקערה מברכין עליה המוציא. ופליגא דרבי חייא, דאמר רבי חייא: צריך שתכלה ברכה עם הפת.**

הקשו בעלי התוספות: פשיטא שמברך על פת צנומה בקערה "המוציא" כשאין פת אחרת, שהרי יש עליה תוריתא דנהמא, ולפי מסקנת סוגיא יד, "חביצא", לעיל, מברכים על פירורי לחם כל עוד יש עליהם תוריתא דנהמא, וגם רבי חייא צריך להודות בכך.¹³ אך קושיא זו אינה אלא לשיטת הראשונים ש"תוריתא דנהמא" פירושה צורת לחם ולא דווקא צורת כיכר לחם, וכל עוד הפירורים בעין וניכר שהם לחם, כגון בפת הצנומה בקערה, מברכים עליהם "המוציא". לכן פירשו מקצת הראשונים שכל הסוגיא שלנו עוסקת בשאלה אם מותר לברך על פת צנומה בקערה כשיש לפניו כיכר שלמה,¹⁴ ויש שפירשו שהסוגיא שלנו עוסקת בשאלה אם מותר לברך על פת צנומה בקערה גם כשאין לפניו פת שלמה אבל יש לפניו פרוסת לחם גדולה הניתנת לבציעה, ולרבי חייא ורבא מברכים "המוציא" אף כשבוצע פרוסת לחם לשניים, ולא נחלקו על רב אלא כשהפת הצנומה שרויה במים או במרק וקערה, ואי אפשר לבצוע אותה כלל.¹⁵ אך גם לשיטה זו המחלוקת אינה אלא לכתחילה, כשיש לפניו פת צנומה בקערה ופת אחרת, כיצד יעשה.

ברם לפירושים אלו העיקר – שיש לפניו גם שלמה או פתיתים גדולים – חסר מן הספר. ועוד: לפי זה, מחלוקת רב ורבי חייא כאן היא היא מחלוקת רב הונא ורבי יוחנן בתחילת הסוגיא הבאה, להלן לט ע"א, סוגיא כא, "בוצע", [1]: "איתמר, הביאו לפנייהם פתיתין ושלמין; אמר רב הונא: מברך על הפתיתין ופותר את השלמין, ורבי יוחנן אמר: שלמה מצוה מן המובחר", ומפתיע הדבר שלא קשרו בין המחלוקות במפורש, ואף לא הביאו את העמדות יחד.

יתר על כן: מן הלשון "צריך שתכלה" שבדברי רבי חייא (ובדברי רבא בפיסקא [4] לפי הגירסא המקורית, "צריך שתכלה ברכה על הפת") משמע שמדובר בדרישה מוחלטת, ורבי חייא ורבא חולקים על עצם ההלכה שמברכים על פת צנומה "המוציא", ולא רק על סדר הקדימה כשיש לפניו צנומה ושלמה. אם "צריך שתכלה ברכה עם הפת", אזי אין מברכים "המוציא" על לחם פרוס כלל.

כפי שפירשנו לעיל, במדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה", אין סיבה שכל האמוראים בסוגיא שלנו יקבלו את המסקנה של סוגיא יד לעיל, שהיא דברי רבא דווקא. רבא הוא דווקא כשיטתו שם. ועל כורחנו אין לפרש "תוריתא דנהמא" בסוגיא ההיא כפירוש הראשונים שמדובר במקרה שבו ניכר מן הפירורים שהם פירורי לחם, אלא "תוריתא דנהמא" פירושה תואר לחם שלם דווקא, צורת כיכר, ומסקנת הסוגיא שם – שאינה על דעת רב חייא בר אשי ורב, אלא על דעת רבא בלבד – היא שמברכים "המוציא" על פירורי לחם, ללא קשר לגודלם, אך ורק אם חזר והדביקם בצורת כיכר. ברם לדעת רב חייא בר אשי ורב מברכים גם על לחם פרוס שאין עליו תואר לחם, ולכן מברכים על פת הצנומה בקערה: לרב יוסף בתנאי שפרוסת הפת הצנומה היא בגודל זית, ולרב ששת אף אם היא פחותה מכזית. ונראה שרב יוסף ורב ששת שניהם בשיטת רב, ורבא, שדרש שתהיה גם בחביצא תוריתא דנהמא, התבסס על חידושו שלו בעקבות דברי רבי חייא, שהברכה המיוחדת "המוציא", המשמשת בתחילת הסעודה בשעת בציעת הפת, נאמרת רק על כיכר שלמה.

13 תוספות ותוספות ר"י שירליאון, ברכות לט ע"א, ד"ה פת צנומה בקערה.

14 תוספות ותוספות ר"י שירליאון הנ"ל בשם ר"י; תלמיד רבנו יונה, דפי הרי"ף כו ע"ב, ד"ה ואיכא למידק; רא"ש ברכות פרק ו, סימן יט.

15 חידושי הרא"ה על אתר, ד"ה אמר רב חייא בר אשי.

[1] פת צנומה בקערה

לעיל פירשנו כפירוש רבנו חננאל ורש"י שפת צנומה בקערה היינו פת מיובשת המוגשת פרוסה בתוך המרק. לעומת זאת רב האי גאון, תוספות ר"י שירליאון ואחרים פירשו שמדובר בפת שמניחים בתוך הקערה כדי לעשותה צנומה.¹⁶

אברהם וייס תהה על כך שדברי רבי חייא ורבא בעניין הברכה על פת שלמה דווקא מובאים דווקא בקשר למימרא זו של רב בעניין פת צנומה בקערה, ולא לעיל בקשר לחביצא. לכן פירש שאף המימרא הראשונה קשורה לבציעת הפת: מדובר בפת שהיא יבשה מכדי לחתכה, ולכן אין אפשרות לבצוע אותה בסכין, והדרך היחידה לפרק אותה היא על ידי השרייתה במים או במרק בתוך הקערה. לרב בכגון זה ניתן לברך "המוציא" גם לאחר פירוק הפת במים, אך לרבי חייא ורבא אין מברכים "המוציא" אלא בשעה שבוצעים את הפת, וגם כאן צריך להקדים את הברכה להשריית הפת הצנומה במים.¹⁷ אך מלשון האתקפתא של רבא, "מאי שנא צנומה דלא – משום דכי כליא ברכה אפרוסה קא כליא" [3] לא משמע כן, והיה לו לרבא להציע מפורשות לברך גם על הצנומה לפני הכנסתה לקערה.

[2] דאמר רבי חייא: צריך שתכלה ברכה עם הפת.

דברי רבי חייא מוצגים במקבילה בירושלמי כברייתא, ולא כמימרא: "תני רבי חייא: אין מברכין על הפת אלא בשעה שהוא פורס". וכך צריך להיות לפי הירושלמי, שהרי בברייתא המובאת בתוספתא ברכות ד טו וירושלמי ברכות ו א, י ע"ב מפורש שמברכים אף על פת פרוסה "המוציא", ולכן הברייתא מציגה סדרי עדיפויות בין סוגי פת שונים, שלמים ופרוסים. וזה לשון הברייתא שבירושלמי:

תני: מברכין על הדגן כשהוא מן המובחר. קלוסקין ושלימה של בעל הבית אומר על הקלוסקין. פרוסה של קלוסקין ושלימה של בעל הבית אומר על השלימה של בעל הבית. פת חיטין ופת שעורין, אומר על של חיטין. פרוסה של חטים ושלימה של שעורים, אומר על הפרוסה של חטין. פת שעורין ופת כוסמין אומר על של שעורין. והלא של כוסמין יפה ממנה? אלא שזו ממין שבעה וזו אין ממין שבעה.

מן הברייתא הזאת ברור שברכת הפרוסה כברכת השלמה, ולא נחלקו אלא על מה "אומרה". והנה, אם מברכים על פרוסה של חטים כשיש לפניו פרוסה של חטים ושלמה של שעורים, אזי ברור שהברכה על שתיהן היא "המוציא", שלא כפי שמשמע מדברי רבי חייא שאין מברכים "המוציא" אלא על פת שלמה בשעת פריסתה. על כורחנו דברי רבי חייא, החלוקים על הברייתא ההיא, אף הם נחשבים ברייתא.

אך כפי שנראה בדיון בסוגיא הבאה, להלן לט ע"ב, סוגיא כא, "בוצע", לפי הבבלי נחלקו אמוראים בשאלת הקדימה בברכות כשיש לפניו שלמה ופרוסה, וניכר שאמוראי בבל אינם מודעים לכך שיש בנושא הזה ברייתא מפורשת.¹⁸ לכן לא חשו בבבל צורך לייחס לדברי רבי חייא בסוגיא שלנו מעמד תנאי, ואף לא הייתה אפשרות לעשות כן: אילו שנה רבי חייא ברייתא מפורשת שלפיה אין מברכים כלל "המוציא" על הפרוסה אזי היה צריך להקשות מברייתא זו על דברי רב בעניין פת הצנומה בקערה, ולא להעמיד את הדברים כמחלוקת רב ורבי חייא. זאת ועוד: לפי הירושלמי הדברים אינם אלא לכתחילה, אבל בדיעבד מברכים "המוציא" אף על לחם פרוס. אך לפי הבבלי דברי רבי חייא הם דווקא, ואף בדיעבד אין מברכים על לחם פרוס או פת

16 ראו ב"מ לזין, אוצר הגאונים, ברכות (לעיל, סוגיא ב הערה 54), הפירושים, עמ' 53, וכן תוספות ר"י שירליאון, תלמיד רבנו יונה והר"י (לעיל, הערה 8).

17 א' וייס (לעיל, הערה 11), עמ' 75-77.

18 לפי פירוש אחד, שאותו נאמץ להלן בדיון בסוגיא ההיא, רבי ירמיה בר אבא מציע שמחלוקת אמוראים זו היא "כתנאי", אך הוא מביא מחלוקת תנאים בעניין אחר שיש לה נגיעה לנושא, ואינו מביא את הברייתא שבתוספתא ובירושלמי העוסקת בנושא הזה ממש, ואף רב נחמן בר יצחק והתנא שלו ומר בריה דרבינא, המציעים פשרה בין "התלמידים", אינם יודעים על המקור התנאי שבתוספתא ובירושלמי. ראו להלן, בדיון בסוגיא הבאה, "בוצע", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה".

הצנומה בקערה, ואילו היו מציגים את הדברים כברייתא של רבי חייא אזי לא היה מקום כלל לאפשרות שמברכים על פרוסות של פת "המוציא".

[3] **מתקיף לה רבא: מאי שנא צנומה דלא – משום דכי כליא ברכה אפרוסה קא כליא; על הפת נמי, כי קא גמרה – אפרוסה גמרה.**

אתקפתא זו של רבא מוסבת, כאמור, על ניסוח דברי רבי חייא בבבלי דווקא. רבי חייא אמר "צריך שתכלה ברכה עם הפת", ורבא הקשה עליו שאף לשיטתו אין מברכים את מלוא הברכה על כיכר שלמה. כאמור, מדברי רבי חייא כפי שנמסרו בירושלמי עולה שלא התכוון שמברכים "המוציא" תוך כדי פריסת הפת דווקא, אלא שאין מברכים עליה לפני שהיא הגיעה לידי המברך, ואפשר שסבר כרבא שמברכים על הכיכר תוך כדי החזקתה בידו לפני פריסתה. כן כתבנו שייתכן שרבא אינו מתקיף את דברי רבי חייא עצמם אלא את הניסוח שבו הם נמסרו, "צריך שתכלה ברכה עם הפת", והוא מגיה בדברי רבי חייא עצמם "צריך שתכלה ברכה על הפת".

נראה שרבא היה משוכנע שיש לברך את הברכה במלואה על השלמה דווקא, ואף הקשה על בסיס הנחה זו על דברי רבי חייא בניסוחם הבבלי, בעקבות דברי רבי יוחנן בסוגיא הבאה. כפי שהערנו בעיוני הפירוש לפיסקא [2], ישנה ברייתא מפורשת שלפיה מברכים "המוציא" הן על פתיתים הן על שלמה, אך אמוראי בבל לא היו מודעים לקיומה של ברייתא זו. במקום זה גרסו בבבל מחלוקת אמוראים בשאלה זו: "איתמר, הביאו לפניהם פתיתין ושלמין; אמר רב הונא: מברך על הפתיתין ופטר את השלמין, ורבי יוחנן אמר: שלמה מצוה מן המובחר". רבא קיבל את העיקרון של רבי יוחנן "שלמה מצוה מן המובחר", ואף הרחיב אותו וקבע שאין מברכים אלא על השלמה. בעקבות דברים אלו של רבי יוחנן הניח רבא שגם דברי רבי חייא, שיש לברך על הפת בשעת פריסת הלחם, קשורים אף הם לאסתטיות של השלמה, ולכן יש לברך על השלמה, דהיינו לברך את מלוא הברכה כשהכיכר עדיין שלמה.

[4] **אלא אמר רבא: מברך ואחר כך בוצע > גירסת רוב העדים: "צריך שתכלה ברכה על הפת"**

ראו לעיל, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה", שם הראינו שלאור גירסת כ"י פריז נראה ברור שגירסת הדפוס ומקצת כתבי היד "מברך ואחר כך בוצע" היא משנית לנוסח הפיוטי "צריך שתכלה ברכה על הפת".

כיצד ומדוע נוצרה גירסא משנית זו? תיתכנה כמה אפשרויות:

1. אפשרות אחת היא שמדובר בהגהה לשם הבהרה. קצת קשה להבין את הביטוי "שתכלה ברכה על הפת" כלשונה; סופר כ"י פריז או אביו הסביר את הביטוי בתוספת "כיצד? מברך ואחר כך בוצע", ועם הזמן תפסה התוספת את מקום הגירסא המקורית.
2. אפשר גם שהגירסא "מברך ואחר כך בוצע" היא הגהה המבוססת על אי הבנה בדברי רש"י. לפנינו בדפוס בדיבור הראשון של רש"י בברכות לט ע"ב מצאנו כדלהלן: "אלא אמר רבא **מברך ואחר כך בוצע**. וגומר כל הברכה ואח"כ מפריש הפרוסה דכליא ברכה אפת שלם". הב"ח כבר הבחין בכך שווי"ו החיבור בראש הפירוש אינה מתאימה, והציע למחוק אותה.¹⁹ לאור זאת ייתכן מאוד שאף רש"י גרס "אלא אמר רבא: צריך שתכלה ברכה על הפת". הדיבור המתחיל המקורי היה "אלא אמר רבא" בלבד, ולשון הפירוש היה "מברך ואחר בוצע וגומר כל הברכה ואחר כך מפריש הפרוסה דכליא ברכה אפת שלם". ברבות הימים סופחו המילים "מברך ואחר כך בוצע" לדיבור המתחיל, וסברו שרש"י גרס כן בדברי רבא, ולכן הגיהו את המימרא של רבא "על פי רש"י".

3. בסוף דברינו במדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה" לעיל הצענו שברבות הזמן פירשו בבבל שההכרעה "הלכתא כרבא" בפיסקאות [5-7] מתייחסת רק למחלוקת רבי חייא ורבא בעניין תזמון הברכה כשפורסים כיכר שלמה, ולא למחלוקת רב ורבא בעניין הברכה על פת צנומה שהיא כבר פרוסה. בעניין ההוא פסקו אמוראי בבל המאוחרים כרב, שמברכים על פת צנומה בקערה ועל פת פרוסה "המוציא", כשאין לפניו שלמה. אך כשיש לפניו כיכר שלמה ומבקש לברך עליה פסקו כרבא ולא כרבי חייא (כפי שדברי רבי חייא נמסרו בבבל), שמברכים את כל הברכה לפני תחילת בציעת הפת. לפי זה ישנה סיבה נוספת שמקצת העדים העדיפו את הניסוח "מברך ואחר כך בוצע" בדברי רבא על פני הניסוח "צריך שתכלה ברכה על הפת". מן הלשון "צריך שתכלה" משתמע שזו דרישה מוחלטת, ואין מברכים "המוציא" על הפרוסה כלל. וכך אכן סובר רבא, אך לא כך סברו רבנן שפסקו כרבא בפיסקאות [5-7]. לכן המירו את לשון המימרא של רבא ל"מברך ואחר כך בוצע". לפי גירסא זו מדובר במקרה שיש לפניו כיכר שלמה, ובכגון זה רבא דורש לברך ואחר כך לבצוע, והלכה כמותו. אך אם אין לפניו אלא פרוסה, לפי ההלכה הבבליית המאוחרת מברכים אף עליה "המוציא", כדעת רב בתחילת הסוגיא, וכפי שמשמע בבירור מן הסוגיא הבאה.

4. בעלי התוספות פירשו שבציעת הפת היינו קריעת הלחם ממש והפרדת הפרוסה הנאכלת מן הכיכר, אך הם קבעו שאף לדברי רבא מתחילים בבציעת הפת וחותרים אותו חלקית לפני שמברכים, ומסיימים את הברכה כשהפת שלמה רק במוכן זה שהיא לא נחתכה לשני חלקים, אך היא חתוכה חלקית לרוחבה.²⁰ אך מן הגירסא המקורית בדברי רבא, "צריך שתכלה ברכה על הפת", משתמע שלא כדבריהם, אלא שהפת צריכה להיות שלמה ממש גם בסוף הברכה. ואפשר שמשום כך המירו את דברי רב המקוריים בביטוי "מברך ואחר כך בוצע" שממנו אפשר להבין שמברכים לפני ההפרדה הסופית של הפרוסה מן הכיכר, אך לאו דווקא לפני שמתחילים בפריסת הלחם.

ואפשר שזה וזה גרם. תחילה הציעו את המילים "מברך ואחר כך בוצע" כלשון פירוש, וכפי שמופיע בכ"י פריז ואצל רש"י לפי השחזור שלנו, אך קריאה לא נכונה בדברי רש"י, בצירוף פסקי הלכה אשכנזיים שמהם משתמע שלא כדברי רבא המקוריים, גרמו להמרת דברי רבא המקוריים בלשון הפירוש שצורף לדבריו.

[5] נהרדעי עבדי כרבי חייא, ורבנן עבדי כרבא.

דוד גודבלאט זיהה את הנהרדעי, המוזכרים בתלמוד לרוב בביטוי "אמרי נהרדעי", עם חכמים שפעלו בימי רבא, אך התקשה לעמוד על זהותם המדויקת ועל הנסיבות שהביאו את בעלי הגמרא לראות בהם קבוצה אחידה, פרט לקביעה שהם היו חוג לימוד של חכמים – לא של חכם עם תלמידיו – שפעלו בנהרדעא בתחילת המאה הרביעית לספירה.²¹ ברק כהן קיבל את טענת גודבלאט והראה שדרכם בהלכה שונה מן הדרך של בני עירם רב חמא ואמימר.²² גודבלאט מחיל את מסקנותיו על הסוגיא שלנו, ובעקבות זאב בכר טוען ש"רבנן" בהקשרים כגון שלנו פירושו "רבנן" פרט לאלו שהוזכרו, דהיינו רבנן שאינם נהרדעי.²³

גודבלאט מעלה גם השערה נוספת, הנרמזת בדבריהם של חוקרים רבים אך לא נאמרה מפורשות בדבריהם, והיא שלאחר חורבן נהרדעא לא פעלה שם ישיבה רשמית, ואף כשנבנתה העיר

20 תוספות ברכות לט ע"א, ד"ה והלכתא; תוספות ר"י שיריליאון שם, ד"ה צריכה שתכלה; תלמיד רבנו יונה, דפי הרי"ף כז ע"ב, ד"ה מתקף לה רבא; רא"ש ברכות פרק ו, סימן יט.

21 ראו D. Goodblatt, "Local Traditions in the Babylonian Talmud", *Hebrew Union College Annual* 48 (1977), pp. 187-217, ובמיוחד עמ' 204-206 שם.

22 ראו ב"ש כהן, "ניגודים בדרכי הלימוד של אמוראי נהרדעא האחרונים", *Hebrew Union College Annual* 78 (2007), החלק העברי, עמ' א-כד.

23 גודבלאט (לעיל, הערה 21), עמ' 196; ראו הפניות לדברי בכר בהערה 11 שם. כהן (שם), עמ' ד, בפירוש מוציא את הסוגיא שלנו מכלל הדיון בטענה שכבר גודבלאט טען שאין דין "נהרדעי עבדי" כדין "אמרי נהרדעי", ובהערה 7 שם הפנה לעמ' 189-190 במאמרו. אך גודבלאט התייחס מפורשות לסוגיא שלנו וכיוצא בה בעמ' 196, כאמור, וכתב שאין לחלק בין "נהרדעי עבדי" ל"אמרי נהרדעי".

מחדש נקלטו תלמידים מנהרדעא בישיבות בבל האחרות – ובעיקר פומבדיתא, שנתפסה כהמשכה הרוחני של ישיבת נהרדעא החרבה על ידי חוקרים רבים מן המאה התשע עשרה ותחילת המאה העשרים שניסו לאפיין את תורת סורא לעומת תורת נהרדעא/פומבדיתא.²⁴ יעקב מאן אף טען שישבת פומבדיתא הייתה ההמשך הרשמי של ישיבת נהרדעא, והביא עדות חשובה בנדון: רב שרירא גאון מפומבדיתא מתייחס באחת מאגרותיו לשמריה בן אלחנן, שנפטר בשנת 1011, כ"ראש שורת נהרדעי בישיבה שלנו... שתנוהו לראש שורה גדולה משלש השורות שלישיבה",²⁵ ומכאן מסיק מאן שלאחר חורבן נהרדעא נקלטו תלמידיו בפומבדיתא והושבו בשורה מיוחדת, הגדולה והחשובה שבשלוש השורות הראשונות שבישיבה.²⁶

גודבלאט דוחה עמדה זו משום שהוא מפקפק בחשיבות העדות הזאת לנעשה בתקופת האמוראים,²⁷ וזאת לשיטתו שישבות בבל הן תופעה שהחלה בימי הגאונים, ובימי האמוראים למדו בחוגי לימוד קטנים בלתי-פורמליים שנוצרו סביב רב אחד במקום מושבו.²⁸ מטבע הדברים מפקפק אפוא גודבלאט בחשיבות של עדות זו מתקופת הגאונים. אך התיאוריה של גודבלאט בעניין חוגי הלימוד לא הוכחה, ובהעדר ראיות מכריעות²⁹ סביר להניח שמציאות הישיבות בבבל האמוראית לא הייתה שונה במהותה מזו שבתקופת הגאונים, גם אם תיתכנה עליות וירידות בכמות התלמידים ומידת ההשפעה שהייתה למוסדות אלו לאורך הזמן. ואם בימי רב שרירא גאון, כמאה שנה לאחר שעברה ישיבת פומבדיתא כולה לבגדד והקשר בינה לבין העיר פומבדיתא נותק, עדיין ייחדו שורה אחת בישיבה ל"נהרדעי" דווקא, אין לפקפק בכך שהתופעה של "נהרדעי" בפומבדיתא היא עתיקת יומין, והדעת נותנת שהכינוי "נהרדעי" ניתן לחכמים מנהרדעא הפועלים כקבוצה דווקא כשהם מחוץ למקום מושבם. בהעדר הסבר אחר לתופעה הרווחת של כינוי חכמים מנהרדעא בשם הקיבוצי "נהרדעי" מסתבר ש"נהרדעי" כשם קיבוצי בבבל מתייחס לתלמידים מנהרדעא בפומבדיתא, כפי שמציע גודבלאט אליבא דיעקב מאן. ואם כן הדבר, הרי ש"רבנן" פירושו חכמי פומבדיתא שאינם מנהרדעא. וראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [6].

[7-6] **אמר רבינא: אמרה לי אם, אבוך עבדי כרבי חינא, דאמר רבי חינא: צריך שתכלה ברכה עם הפת. ורבנן עבדי כרבא. והלכתא כרבא, דאמר: מברך ואחר כך בוצע.**

כיוצא בזה מוסר רבינא הלכה נוספת של אביו מפי אמו בבבלי מנחות סח ע"ב: "אמר רבינא, אמרה לי אם: אבוך לא הוה אכיל חדש אלא באורתא דשבסר נגהי תמניסר, דסבר לה כר' יהודה, וחייש לספיקא", ופעמיים במסכת נדרים מוסר מרימר לרבינא דברים שאמר אביו מפיהם של אמוראי פומבדיתא – בנדרים ס ע"ב: "אמר רבינא: אמר לי מרימר, הכי אמר אבוך משמיה דרב יוסף...". ובנדרים צ ע"א: "אמר רבינא: אמר לי מרימר, הכי אמר אבוך משמיה דרב פפי". נראה אפוא שרבינא זה היה יתום מאב, ואביו היה מפומבדיתא ועבר לאזור סורא. מרימר – רבו או חברו המבוגר של רבינא, תושב סורא – מסר לו דברים שאמר אביו מפי חכמי פומבדיתא, ואף אמו מסרה לו מנהגי אביו כמנהגי פומבדיתא בהיותם באזור סורא. אם נצא מתוך הנחה שכל המשפט "אבוך עבד כרבי חינא, דאמר רבי חינא צריך שתכלה ברכה עם הפת ורבנן עבדי כרבא" היא מדברי אמו, הרי שאמו מסרה לו על שתי הנהגות פומבדיתאיות, והדבר תואם את הנאמר בפיסקא [5] לפי הפירוש שלנו, שנהרדעי היינו תלמידי פומבדיתא שהגיעו מנהרדעא, ו"רבנן" היינו חכמי פומבדיתא עצמה. ואפשר שאביו של רבינא היה מן הנהרדעי שבפומבדיתא, או הושפע ממנהגם.

24 גודבלאט, שם, עמ' 202-204.

25 ראו J. Mann, *Texts and Studies in Jewish History and Literature* vol. 1, Cincinnati 1931, pp. 103-104.

26 ראו J. Mann, "The Responsa of the Babylonian Geonim as a Source of Jewish History", *Jewish Quarterly Review* NS 8 (1917-18), p. 352.

27 גודבלאט (לעיל, הערה 21), עמ' 204.

28 ראו הפניותיו של גודבלאט שם, עמ' 204 הערה 39, למחקרו בנדון.

29 ראו מ' בנוביץ, פרק שבועות שתיים בתרא (לעיל, סוגיא ב הערה 10), עמ' 315-316.

אך אפשר גם שהמילים "ורבנן עבדי כרבא" כאן הן מדברי רבינא עצמו,³⁰ ובמקרה זה נראה שהוא מתייחס לחכמי סורא והסביבה, בין אם נזהה אותו כראש ישיבת מתא מחסיא שליד סורא, כדעת רוב החוקרים, ובין אם נזהה אותו כרבינא חברו של רב אשי שחי ופעל בסורא, כדעת אבינעם כהן.³¹ בין כך ובין כך, התמונה העולה מפיסקא [6] דומה מאוד לזו העולה מפיסקא [5]: מיעוט חכמי פומבדיתא – נהרדעי ואביו של רבינא – נהגו כרבי חייא, ורבנן – אלו של פומבדיתא ואולי גם אלו של סורא – נהגו כרבא.

לכן אין פלא שההכרעה הסופית של הסוגיא היא כדעת הרוב: כרבא. אמנם נראה שמדובר בתוספת מתקופת הגאונים, שכן בעל הלכות גדולות פסק כרבי חייא ש"צריך שתכלה ברכה עם הפת".³² מכל מקום, יסוד ההכרעה כרבא ברור: מפיסקאות [5-6] יוצא שרוב האמוראים פסקו כרבא במחלוקתו עם רבי חייא בעניין עיתוי אמירת "המוציא" בשעת בציעת הפת, ונראה שבעל הלכות גדולות משמר בדבריו את הכרעת הנהרדעי דווקא.

30 לאור הכפלת המילים "ורבנן עבדי כרבא" המופיעות בסוף פיסקא [5] ובסוף פיסקא [6] אני מניח שהדברים בפיסקא [6] אינם של בעל הגמרא, שהרי הוא כבר העיר על מנהג "רבנן" בסוף פיסקא [5]! אך כל זה מתוך הנחה שהמילים מקוריות בשתי הפיסקאות. ברוב העדים המילים מופיעות פעמיים, אך בכ"י אוקספורד ובקטע אוקספורד הן מופיעות רק בפיסקא [6], וכ"י פירנצה פנים גורס רק את פיסקא [5], והמילים "אמ' רבינא אמרה לי אם אבוך עביד כר' חייא" נוספו בגיליון לפי המילים "ורבנן עבדי כרבא" שבפיסקא [5].

31 נחלקו החוקרים בויהוי רבינא זה, שהיה יתום מאב ואמו מסרה לו את מנהגי אביו: חוקרים רבים סוברים שהוא רבינא האחרון, רבינא בריה דרב הונא, ולא רבינא חברו של רב אשי ותלמידו של רבא – שהיה, לפי מקצת החוקרים הללו, דודו של רבינא בריה דרב הונא וגידל אותו; כך סברו י"א הלוי, א' היימאן, מ' מרגליות, ע"צ מלמד ואחרים; ראו ציונים אצל אבינעם כהן, רבינא וחכמי דורו, רמת גן תשס"א, עמ' 24 הערה 5. כהן עצמו, המחלק בין רבינא תלמידו של רבא לרבינא חברו של רב אשי, אינו מתייחס מפורשות לסוגיא שלנו או לזו שבמנחות, אך אין להבחין בין דברי אמו של היתום רבינא בקשר למנהגי אביו לבין שתי המסורות שנמסרו לרבינא על ידי מרימר מפי אביו, ולגבי האחרונים סבור כהן שמדובר ברבינא חברו של רב אשי ובן דורו הצעיר של מרימר; ראו כהן, שם, עמ' 193 הערה 43.

32 ראו מובאה לעיל, ליד הערה 10.